

Ватан деган мукаддас туйгуни шеъриятда ифодалаш жуда нозик ва масъулиятли. Туйгулар ифодаси учун сўзнинг ўзи кифоя килмайди, сўз ортидаги англанадиган мухаббат ҳам бўлиши лозим. Дарвоке, Фузулий мухаббатдан – ёрнинг кўйидан тугилган согинчни “Ватанимдур, ватанимдур, ватанимдур, ватаним”, дея ифодалади. Ватан тушунчаси кенг. Энг мухими, мухаббатдан тугилган Ватан азиз, ардокли. Ватан севгисига ташналикни Хумоюн шундай ифодалабди:

Юртим, хар не гиёхинг азиз,
Оллох иссик этмиш багрингни.
Сен дунёда биргина ёлгиз,
Англагувчи менинг калбимни!

Ватан ягона, инсон факат ана шу ягона юртда камол топади. Унинг кувончини ҳам, хасратини ҳам юрт тушунади.

Дарвоке, Хумоюн хакида. Таржимаи холини билмадим у ижоди оркали халкимизга яхши таниш. Зотан, шоирнинг таржимаи холи - шеърлари. Ижод шоирнинг шахсиятини аниқроқ ифодалайди. Хумоюннинг таржимаи холи оддий: катта харфлар билан ёзиш мумкин бўлган ШОИР. Ўзбекистон Кахрамони Абдулла Орипов Хумоюннинг «Интихосиз наволар» тўпламига ёзган сўз бошисида у ҳақда шундай сатрларни битади: «Энг мухими, у шеър ишида ёнишни, инсон кўнглига сўзлари билан гўзаллик, меҳр, яхшилик уруги сепишни билади, унинг илохий масъулиятини хис килади». Ёник шеър хар доим шоирни ҳам, шеърхонни ҳам тетиклантиради. Хумоюннинг мазкур тўпламига кирган шеърлар мудрок калбларни уйғотади, локайд кўнгилларни хушёр торттиради.

Хумоюннинг ўзига хос жарангдор образлари, тимсоллари бор (тимсоллар ҳам индивидуал бўлиши мумкинлигини Хумоюннинг шеърлари яна бир бор тасдиқлайди). Хумоюн халқ оғзаки ижодининг бой, жарангдорлигидан фойланиб, мазкур тўпламига кирган бир туркум шеърларини «Юртим эртақлари» деб номлабди. Шоирга юрт хақидаги эртақлар, афсоналар эмас, балки афсоналар ортидаги гўзал мамлакатларга монанд она юрт Ўзбекистоннинг хар бир бурчи, хар бир қарич тупроги суюкли. Юртининг хар бир дақиқаси хақида афсонаю эртақлар тўқишга арзиғулик воқеалар борлигидан гурур туяди, «Афсоналар ичра кезмоклик на соз, Эртақлар юртида ўзгача сурур» дея юртга мухаббатини ифода этади. Агар шу туркумдаги шеърларига чуқурроқ эътибор берсак, дostonга арзиғулик воқеалар силсиласи бор, бир шеърга тарихнинг энг кўхна даврларидан бошлаб бугунгача босиб ўтган шонли йўлининг гўзал тасвири бор. Унинг тасвирлаш усули тарихни баён қилишдан иборат эмас, балки тарихнинг моҳиятини, манзарасини ташбехларга сингдириш, Ўзбекистоннинг азалдан мукаддас ўлка эканиши кўрсатишдир.

Хумоюннинг мазкур тўпламида «Тупрок» шеъри бор. Шеър, бир қарашда, она заминнинг бир парчасини улуглашга ўхшаб кўринади. Шеърда тупрокнинг «муборак», «мушфик», «сеҳргар», «она» каби эпитетлари тупрокнинг биз тушунгандан кўра кенг маънога эгаллигига ишора қилади. Инсон ҳаётининггина эмас, инсоний фазилатларнинг замири ҳам шу тупрокда. Тупрок ҳамма нарса – гоҳ бир бог бўлиб гавдаланади, гоҳида олтин умушдан ҳам ноёб, сувдан ҳам мукаддас ошиён сифатида тасвирланади, баъзан қасрларни бошига кўтарган хокисор қулба, баъзан оламнинг пойдевори, инсоният илдизи, сирли ва табаррук хилкат. Бу сингари таъриф тупрокка ва она заминга мухаббатнинг анъанавий бир ифодаси бўлиб қолмайди. Шоир сўзга маъно юқлаб,

анъанавийлик заминда шеърни бойитади ва янгилашнинг имкониятларини кўрсатади. Шеърдаги янгиланиш тафаккурдаги янгиланишдир. Тўпламдаги шеърлар мундарижасига назар ташлаган ўқувчи, шоир юртимиз шаҳарлар тарихини шеърга солибди-да, деб ўйлайди. Шеърларни ўқиганимизда эса фикримиз тамомила ўзгаради: Хумоюн бутун юртнинг гўзаллигини чизганига, юрт тарихининг жахоншумул мавкеини дарду андухлари, турфа товланишлари, бугунги киёфаси билан тасвирлаганига амин бўлади. “Насаф калъаси”, “Афросиёб тепаликлари”, “Тошкент окшомлари”, “Олтин водий” каби катор шеърларида ана шу манзарани кўриш мумкин.

Хумоюн ўзбек шеърлятида кимгадир ёки кайсидир оқимга - анъанавий ёки модернга мутлако эргашиб колмайди, балки халк хаётининг ахлокий асосларига, тафаккурига, китобхоннинг нозик дидига таянади. Унинг учун мезон ана шулардир. “Бешгул шеърлари” туркумига кирган шеърларида айни шу хақиқатни кўриш мумкин. Болаликнинг ширин хотиралари, тугилган юрт манзараси ва калбга мухрланган согинч наволари бир лахза тиним билмайди. Шоир юрагида она юртга бўлган мухаббатини ифодалашнинг образларини топади, севаман, деб хайкирмайди, балки кундалик турмушга оид кичик бир деталга катта маъно юклаб, оддий хаётининг хақиқатнинг гўзал манзарасини яратади. Турмушнинг кундалик ташвишларидан катта маънони такдим килади. Инсоннинг максоди - орзуларини амалга ошириш учун тинимсиз харакатдан иборатдир, демокчи бўлади куйидаги шеърда.

Сўнгра тараддудга айланар умринг,

Тирикчилик, холос,

Бор натижаси.

Ажаб,

бу оламда сен нени кўрдинг –

Турфа тараддудлар мундарижасин.

Шеърдаги “тараддуд” шунчаки кундалик ташвишлар учун куйиб-пишиш эмас, балки инсон умрини маънили ўтказиш учун ўз олдига кўйган максадининг тимсоли деб аташни маъкул кўрган бўлардим.

Хумоюннинг хар бир шеърда халкона оханг бор. Кийналмай ўқийсиз, халк кўшиклари шаклини танлаб, кўз олдингизда манзарани аник гавдалантиради. Халк кўшикларининг оханги ва мазмунини, халкимизнинг удумларини шеърга сингдириб юборади. Бир мисол: “Эртак” шеърда оталаримиз, бувиларимизнинг кечаси ёки узок йўлга чикканда нон хамрох бўлади, жину ажиналар узоклашади, деган удумини, инонч- эътикодларини мавзу килиб олади. Максад – удумни ёдимизга солиш ёки удумларни йўкотмайлик, деган шiorни таргиб килиш эмас, балки “хамон ёдга тушар ўша ўгитлар, Бурда нон дилимга далда солади, Жину ажиналар ўтади четдан, катта-кичик итлар хуриб колади. Ажаб, бу хаётми, эртак, афсона” дея бировларнинг ризк-насибасига кўз олайтирадиган “жин-ажиналар”, “итлар” баъзан хақиқатга айланиб колишига ишора килади.

Хумоюн ўз олдига катта талаблар кўяди, шунчаки кофиясини келиштириб, сўзлар тизишдан, сохталикдан кочади. Унинг учун шеърнинг мохияти мухим. Хар кандай ижодкор ўз олдига талаб кўйганда, сўз жозибаси билан бирга, маънога хам эътибор беради. Шу ўринда шарк адабиётшунослигининг машхур намояндаларидан бири Жохизнинг куйидаги гапини эслаш жуда ўринли: “Агар мазмун гоят гўзал бўлса ва сўз тушунарли бўлса, сўз хақиқатан истеъдод билан ишлатилган бўлса, агар маъно ва шаклда мувофиклик бузилмаса, сохталик бўлмаса, сўз, худди хосилдор ерга ёмгир ёкканда келтирган самара сингари, инсон калбига таъсир кўрсатади... юракдан

айтилган сўз юракка етиб боради, факат тилдан чиккан сўз кулокдан нарига етиб бормайди”. Хумоюн анъанавий шеърни – халк охангларида ёзилган шеърни мазмунан бойитиш ва янгилаш имкониятлари хар доим бор эканини исботлади. “Бешгул шеърлари” туркумидан ташкари, “Самарканд йўлларида”, “Эски дафтар”, “Талабалар шахарчасида” каби туркум шеърлари фикримизга яна бир далилдир.

Хотира исиз йўколиб кетмайди. Хотира катида гох юракларни жунбушга келтирадиган хаяжонли, гох дардли, гамли-аламли кечинмалар ётади. “Эски дафтар янгилар дардим” деб бошлабди Хумоюн бир туркум шеърларини. Бу шеърларида шеърхонни ўйлантирадиган ташбехлар, ўзига хос рамзлар яратади. Кимдир, шоир худди математик ёки физик сингари, ўзлигини ёшлик йиллари топади, деб айтган экан. Хумоюннинг эски дафтардаги шеърлари, талабалик пайтидаги ижоди намуналари айна “ўзлигини топган” йиллари ёзилгани аён бўлиб турибди. Бу туркумдаги шеърлари - унинг таржима холи. Хиссиётларини намоён қилишда энг асосийси - куйиб-ёниш, “ўн саккиз минг олам аро бўзлаб”, кўнгил султонининг хуснига асрлар давомида асир бўлиб ўтиш, армоннинг ширин шаробларидан, кайгу лаззатидан бахраманд бўлиш. Колган хаммаси бехуда эрмакдай туюлади шоирга. Хумоюннинг шеърларидаги дард рамзий маъно касб этади. Унинг шеърларидаги дарднинг рамзий маъноси “шафкатсизлик”, “хижрон”, “айрилик”, “йирок”, “безовталиқ” каби образлар воситасида юзага келади. Шоирнинг шеърларидаги бу индивидуал рамзлар шеърларнинг таъсир кучини оширади, ўқувчининг калбига ўз-ўзидан шоирнинг дарди кўчади, дард поэтик тафаккурнинг бир аъзоси сифатида кўз олдимизда ранглари ва оханглари билан намоён бўлади. Шоирнинг “Мусаввирга” шеъридан олинган куйидаги сатрлари гўё ўзининг шеърларидаги дарднинг жамики рамзий образларини ифода этгандай:

Узун кеча кечар лахзадай,
Чизаркансан дарднинг сувратин,
Ранглар чалиб турар сирли най,
Мўйкаламнинг сўйлар хайратин.

Шоир хаётда гўзалликни излайди, турмушимизни ва инсонни ахлокий томондан безайдиган фазилатлар шоир учун кимматли. Унингча, ажойиб фазилатларни кўра олиш, китобхонга кўрсатиш, китобхон оддий тил ва юксак санъат билан хис қилишига ўргатишдир. Шоир хаётдаги гўзалликка мафтун бўлган ва ўқувчини хам шунга етаклайди. Шоир бунда дидактикадан қочади. Ўзининг карашларига, хулосаларига китобхонни ишонтиришга мажбур қилмайди, аксинча шеърни тушуниш, англаш учун ўқувчининг рухий сезгирлиги кифоя деб билади.

Хумоюннинг шеърларига хос яна бир алоҳида хусусият - унинг кузатувчанлигидир. Бу дегани – шоир шеърларининг огирлик марказида кузатувчанлик туради, деганидир. Бу билан, Хумоюннинг шеърларида факат ташки киёфа ва ташки олам унинг махоратини белгиловчи омиллар экан-да, деган хулоса келиб чикмайди. Колаверса, хар кандай шеър хам кузатувчанликсиз яратилмайди. Хумоюн кузатувчанлик махсули бўлган ташки киёфа ва ташки оламини инсоннинг ички оламига – яширин оламга бўйсундиради, унинг асосий эътибори ана шу яширин оламга қаратилган. Огирлик маркази – шоир қахрамонининг яширин оламида. “Тожмахал”, “Қадимий бозор”, “Куз туйгулари”, “Ҳолат” каби бир катор шеърларида айна шу хусусиятни кўрамиз. Жумладан, “Қадимий бозор” шеърига мурожаат этайлик: шеърда ўзига хос манзара яратилган. Хар доим мавжуд хасадгўйлик, ташвишу гамлар, такаббурилик, қўйингки, нимаики иллатлар бор бўлса, хаммаси хаёт деб аталмиш “бозор”да бор. “Бозор” – шу шеърнинг огирлик маркази. Бу иллатларнинг

хаммасини ўша “бозор”дан бепул олиш мумкин. Оддий ҳаётӣй ходиса, лекин аччик хакикат. Аммо

Бунда савдонг бўлур бесамар –

На бир вафо, фидо бўлмаса.

Шод бўл, харид килмасанг агар,

Шод бўл агар кўнглинг тўлмаса.

Иллатлар, фосиклар бозори шунака.

Хумоюннинг ўзига хос жаннатбахш жафолар, захил куз, бахил куз, олов хаёл, ок либосга чўмган мухаббат, рангин гуллар кучоклаган бахт, бепоён дард, уйгок тоғлар, вафо шароби каби эпитетлари, боғларнинг хайкали, тун изи, хотирамнинг боғлари каби катор индивидуал метафоралари албатта ўқувчини бефарқ колдирмайди. У индивидуал эпитетлар ва метафораларга кўпам ружу кўймайди, меъёрни саклайди. Бу тасвир воситалари, шубҳасиз, шоирнинг кашфиёти деб карашга лойик. Эҳтимол, бу кашфиётларни Хумоюнда ўрни-ўрни билан модерн шеъриятга мойиллик борлиги билан изоҳланса тўғри бўлар. Бу кашфиётлар, колаверса хамма шоирнинг шеърларидаги ўзига хос тасвир воситалари машаккатли изланишлар, меъёрни саклаш самарасидир.

Шеърдаги меъёр хакида апокрифик адабиёт бўйича машхур профессор Хуана де Майренанинг куйидаги гапини келтириш ўринлидир: «Шуни билинги, шеъриятда, биринчи навбатда шеъриятда, киска йўл, тўғри ифодалар, нутк оборотлари ёки образлари йўкки, машаккатлар билан изланмаган бўлсин. Поэтик кўчимлар ортикча бўлганда, шеърни тиниклаштирмайди ва безамайди, балки уни мураккаблаштиради ва коронгулаштиради. Инсон нутқини жуда аниклик билан етказадиган кочиримлар хар доим хаммага тушунарли тилда яратилади». Бу гапни Хумою ижодига бемалол татбиқ килиш мумкин. Сўзни хис килиш, сўз танлаш, сўзга масъулият, ортикча дабдабага берилмаслик унинг хар бир шеърида ўзини кўрсатиб туради.

Хумоюнда айрим холларда сентиментал кайфиятлар (“Тошкент сари учса ўйларим”), хаммага маълум дидактика (“Авлоний орзуси”), биро оз жўнлик (“Бедил”) учрайди.

Албатта, турли даврларда ёзилган шеърларда бундай жўнрок шеърлар учраши табиий.

Тўплам истеъдодли шоир Хумоюннинг ижоди хакида тўлақонли тасаввур берибгина колмасдан, адабиётда етук бир шоир хакида тасаввурларни тиниклаштиради.

Насимхон Рахмон